

TUNTEIDEN MAAILMAN- HISTORIA

RICHARD FIRTH-GODBEHERE

BAZAR

TUNTEIDEN MAAILMAN- HISTORIA

**RICHARD
FIRTH-GODBEHERE**

Suomentanut Tapani Kilpeläinen

BAZAR

Bazar Kustannus

Alkuteos: A Human History of Emotion

© Dr. Richard Firth-Godbehere, 2020

This translation is published by an arrangement
with Dr. Richard Firth-Godbehere.

Bazar Kustannus on osa Werner Söderström Osakeyhtiötä.

ISBN 978-952-376-084-4

Taitto Jukka Iivarinen / Taittopalvelu Vitale
Painettu EU:ssa

*Tämä kirja on omistettu kahdelle edesmenneelle isälleni,
Raymond Godbeherelle ja Roger Hartille.
Luulen, että olisitte kumpikin innostuneet tästä.*

SISÄLLYS

Johdanto: Miltä tuntuu?	9
1. Klassista hyvesignaalointia	19
2. Intialaisia haluja	40
3. Paavalin intohimot.....	63
4. Ristiretkeläisten rakkaus	90
5. Mitä osmanit pelkäsivät	113
6. Inhoja noitavainoja	137
7. Halu suloiseen vapauteen	160
8. Tunteelliseksi muuttuminen.....	179
9. Kirsikankukkainen häpeä	199
10. Erään afrikkalaiskuningattaren raivo	219
11. Taisteluväsymystä.....	242
12. Lohikäärmeen nöyryytys	263
13. Rakkaus, isänmaa ja äiti	284
14. Suuri tunteiden kohtaaminen	308
15. Näkevätkö ihmiset unta sähkölampaista?	328
Epilogi: Viimeiset tuntemuksetko?	353
Kiitokset	359
Ehdotuksia lisälukemiseksi (jotta pääsisit alkuun) ...	361
Viitteet	363
Hakemisto	385
Kirjoittajasta	399

JOHDANTO

MILTÄ TUNTUU?

Kissani viettää suuren osan ajastaan olemalla vihainen. Tavallisesti hän ilmaisee raivoaan naputtamalla hännällään ja jahtaamalla sitä ulvoen, muristen ja sähisten. Ulkopuolinen tarkkailija saattaisi ajatella, että hän yksinkertaisesti vihaa häntäänsä, mutta vakuutan, että hän ilmaisee pahansisuista luonnettaan ja koko esitys on suunnattu minulle. Hän tekee niin, kun ruokin hänet puoli tuntia liian myöhään tai istun hänen paikallaan sohvalla tai teen karmean rikoksen eli annan sataa vettä. Tietenkään Zazzy ei ole ainoa lemmikki, joka ilmaisee raivoa omistajansa tottelemattomuutta kohtaan. Jokainen, jolla on kissa, koira, kani, käärme tai mikä tahansa, tietää, että lemmikit tuntevat tunteita ja ilmaisevat niitä aina kun vain saavat siihen mahdollisuuden. Ne voivat olla vihaisia, vaativia ja rakastavia – usein samanaikaisesti. Tunteet tuntuvat virtaavan eläinkumppaniemme läpi aivan yhtä vapaasti kuin meidänkin lävitsemme.

Asia ei kuitenkaan ole niin yksiniitinen: lemmikit eivät tunne tunteita. Mutta ennen kuin alatte puolustaa kukkulaa, jolla lukee KISSANI RAKASTAA MINUA, totean, että tämä ei koske vain lemmikkejä. Ihmisetkään eivät tunne tunteita.

Tunteet ovat vain kimppu tuntemuksia, jotka englanninkieliset länsimaiset ihmiset panivat samaan laatikkoon parisataa vuotta sitten. Tunteet ovat moderni ajatus – kulttuurinen rakennelma. Ajatus, jonka mukaan tuntemukset ovat jotakin, mikä tapahtuu aivoissa, keksittiin 1800-luvun alussa¹.

Kielitieteilijä Anna Wierzbickan mukaan on vain yksi tuntemuksia koskeva sana, joka voidaan kääntää suoraan kielestä toiseen: verbi *tuntea*². Se, mitä voi *tuntea*, menee kuitenkin paljon pidemmälle kuin tavallisesti tunteiksi ajatellaan: on fyysistä kipua, nälkää, lämpöä tai kylmää ja jonkin koskettamisen aistimus. Pelkästään englannin kielessä on eri historian vaiheissa käytetty eri termejä kuvaamaan tietyn tyyppisiä tuntemuksia. Meillä on ollut *temperaments* (temperamentit: tapa, jolla ihmisten tuntemukset saavat heidät käyttäytymään), *passions* (passiot tai sielunliikukset: ensin kehossa tunnetut tuntemukset, jotka vaikuttavat sieluun) ja *sentiments* (sentimentit, esteettiset ja moraaliset tunteet, joiden valtaan joutuu, kun näkee jotakin kaunista tai jonkun toimivan moraalittomasti). Olemme jättäneet useimmat näistä historian ajatuksista taaksemme ja korvanneet ne yhdellä kattotermillä, joka kuvaa tietynlaista aivoissa prosessoitua tuntemusta: *tunne*. Ongelma on, että on vaikea määrittää täsmällisesti tuntemusten tyytit, jotka tunteita muodostavat tai eivät muodosta. Tunteista on melkein yhtä monta määritelmää kuin on niitä tutkivia ihmisiä. Jotkut sisällyttävät mukaan nälän ja fyysisen kivun; toiset eivät. ”Tunteiden” käsite ei ole oikea, eikä ”intohimojen” käsite ole väärä. ”Tunne” on vain uudempi laatikko. Laatikko, jonka rajat eivät ole selvät. Kysymys kuuluukin: jos tunne on tosiasiaa vain jokin epämääräinen nykyaikainen rakennelma, mistä lähteä liikkeelle, kun alkaa kirjoittaa siitä kirjaa?

MITÄ TUNNE ON?

Suurin ongelma yrityksessä vastata kysymykseen ”Mitä tunne on?” on, että se on vähän kuin yrittäisi vastata kysymykseen ”Mitä sininen on?” Voisi viitata tieteelliseen dataan valon taittumisesta ja aallonpituuksista, mutta tosiasiasa sininen tarkoittaa monia eri asioita monille eri ihmisille. Jotkin kulttuurit, kuten Namibian himbaheimo, eivät tunnusta sinistä väriksi lainkaan. Heille se on vain yksi vihreän tyyppi, yksi monista vihreistä, joiden avulla he voivat erotella lehtien hienovaraiset värisävyt viidakoissa ja ruohostoissa, joissa he elävät. Turvallisen sinivihreän lehden erottaminen myrkyllisestä kellanvihreästä lehdestä saattaa ratkaista, jääkö eloon vai kuoleeko³.

Jos kehittäisimme väritestin ja pyytäisimme himbaheimon jäseniä erottamaan yhteen kasaan ruohon värisiltä näyttävät esineet ja toiseen kasaan taivaan värisiltä näyttävät esineet, saataisiin yksi kasa, jossa on paljon vihreää, ja toinen, jossa on paljon sinistä. Se saataisi ymmärrettävästi panna ajattelemaan, että vihreän ja sinisen käsitteet ovat universaaleja. Mutta jos heitä sen sijaan pyytäisikin jakamaan esineet siniseen kasaan ja vihreään kasaan, kasassa, jota länsimainen ihminen todennäköisesti kutsuisi vihreäksi, saataisikin olla kokonainen läjä sinisiä esineitä. Silloin, aivan yhtä ymmärrettävästi, ajattelisi, että värin havaitseminen on kulttuurisesti konstruoitua⁴.

Vastaavasti voisi ottaa kuvia ihmisistä, jotka ilmeilevät tunteiden perusteella niin kuin he ne ymmärtävät, ja kysyä sitten kysymyksen, joka vastaa kysymystä ”Minkä värinen taivas on?”. Voisi esimerkiksi kysyä: ”Millainen ilme sinulla olisi, jos söisit jotakin mädäntynyttä?” Sitten, kun heimo

viittäisi kuvaan nyrpeistä kasvoista (ilme, jossa suupielet ovat alaspäin, suu hieman auki, nenä nyrpistyneenä ja silmät viiruina; länsimaissa monet yhdistävät tämän ilmeen vastenmielisyyteen), olisi perusteltua sanoa, että vastenmielisyyden on universaalia. Vaihtoehtoisesti voisi ottaa kuvia sarjasta kasvoniilmeitä ja pyytää jotakin ihmisryhmää jakamaan ne ”vastenmielisyyksikasaksi” ja ”vihakasaksi”. Saattaisi yllättää, että nyrpeät kasvot ovat vihakasassa yhdessä yllätyksen, vihan, pelon ja hämmennyksen ilmaisujen kanssa. Jos niin kävisi, saattaisi vakuuttua, että tunteet ovat kulttuurisesti rakentuneita. Kysymys kuuluu: Mikä näistä menetelmistä on oikea? Ratkaiseeko luonto vai kasvatusta? No, kuten vastavissa mustavalkoisissa kysymyksissä usein, vastaus on luultavasti kyllä.

Menen asiaan yksityiskohtaisemmin myöhemmin tässä kirjassa, mutta toistaiseksi riittääköön sanoa, että sekä kulttuurilla että biologialla on merkitystä. Kasvatuksemme ja kulttuurimme opettaa meille, miten meidän tulisi käyttäytyä, kun tunnemme jotakin. Mutta itse tuntemustemme alkuperä saattaa olla evoluutiossa. Samaan tapaan kuin himbojen ymmärrys vihreästä väristä eroaa minun ymmärryksestäni, kontekstilla, kielellä ja muilla kulttuuritekijöillä on osuutensa siinä, miten ihminen ymmärtää tunteet. Me saatamme kaikki tuntea samantapaisia asioita, mutta tapamme ymmärtää ja ilmaista noita tuntemuksia vaihtelee ajan ja kulttuurin mukaan. Tunteiden historia ja tämä kirja elävät juuri noissa tärkeissä eroissa.

MITÄ TUNTEIDEN HISTORIA ON?

Edustan alati kasvavaa tutkimusalaa nimeltä tunteiden historia. Se pyrkii ymmärtämään, miten menneisyyden ihmiset ymmärsivät tuntemuksensa. Jotkin tutkimukset kattavat valtaisia aikajaksoja ja tutkivat ihmisen pelon pitkää historiaa⁵. Toiset ovat jokseenkin täsmällisiä ja tutkivat tapoja, joilla tunteet ymmärrettiin pienillä maantieteellisillä alueilla tiettyyn aikaan – esimerkiksi tutkimus Ranskan vallankumouksessa toimineista tunneregiimeistä⁶. Käsittelen tunneregiimejä hetken kuluttua.

Tunteiden historiassa on esitetty satoja teorioita ja ideoita, ja se vaikuttaa yhä enemmän tapaan, jolla ymmärrämme menneisyyden. Suurin osa tällä alalla tehdystä työstä on kuitenkin ollut marginaalista ja akateemista – ei sellaista, mitä saattaisi tahtoa lukea rentoutuessaan meren rannalla. Olen kirjoittanut tämän kirjan, koska on eräänlainen kutsumukseni jakaa tunteiden historian ihmeellinen maailma mahdollisimman monien kanssa – antaa mahdollisimman monien löytää innostus ja näkökulma, jonka tämä uusi menneiden aikojen ymmärtämisen tapa tarjoaa, ja antaa ihmisille uusi tapa nähdä maailma, eritoten menneisyys.

Historian tunteita voi tutkia sadoilla tavoilla. Voi kirjoittaa aineellista historiaa esineistä, jotka kertovat tunteellisia tarinoita, kuten hajustetuista kirjeistä, uskonnollisista esineistä ja lasten leluista⁷. Voi tutkia, miten tunteiden nimet ovat ajan oloon muuttuneet, ja miten tunteita kuvaavien sanojen merkitys on muuttunut. Esimerkiksi englannin sana *disgust* tarkoitti kerran vain ”asioita, jotka maistuvat pahalta”. Nyt se viittaa vastenmielisyyteen kaikkea vastenmielistä kohtaan – homeisesta hedelmästä iljettävään käyttäytymiseen⁸.

Joskus tunteiden historia on vähän kuin intellektuaalinen historia tai aatehistoria ja tieteen historia sikäli, että se pyrkii saamaan selville, mitä ihmiset kerran ajattelivat tuntemusten olevan ja miten he aikansa ja kulttuurinsa kontekstissa tunteet ymmärsivät. Sisälle on monia teitä, mutta alatieteestä riippumatta me tunteiden historioitsijat palaamme eräisiin kehyksiin yhä uudelleen.

Ensimmäisen näistä mainitsin edellä: *tunneregiimit*. Tämä historioitsija William Reddyn keksimä termi merkitsee odotettua tunnekäyttäytymistä, jonka yhteiskunta, jossa elämme, meille määrää. Nämä regiimit yrittävät selittää tavat, joilla tunteita ilmaistaan tietyissä oloissa⁹. Esimerkiksi stuertilta odotetaan ensimmäisessä luokassa yleensä huomaavaisuutta ja kohteliaista käyttäytymistä matkustajia kohtaan, ovat nämä kuinka karkeita tahansa. Hänen työnsä pakottaa hänet tunneregiimiin, josta pian tulee hänelle toinen luonto: kohtelias rauhallisuus ja loputon kärsivällisyys.

Tunneregiimeihin liittyy läheisesti *tunnetyönteko*. Termi on laajennettu tarkoittamaan lähes mitä tahansa pelkästä kohteliaisuudesta siihen, että on taloudessa se henkilö (yleensä nainen), joka tekee tunteita koskevia tehtäviä kuten lähettää syntymäpäiväkortteja tai pitää talon puhtaana tehdäkseen vaikutuksen naapureihin. Termin alkuperäiset juuret ovat kuitenkin marksilaisessa ajattelussa. Termin kehitti sosiologi Arlie Hochschild. Hän kuvasi tunnetyöntekoa tarpeeksi ”aiheuttaa tai tukahduttaa tuntemuksia, joiden avulla säilytetään ulkoinen ilme, joka tuottaa muissa sopivan mielentilan”¹⁰. Tämä saattaa kuulostaa hieman samalta kuin tunneregiimi. Ero, kuten toinen sosiologi Dmitri Shalin sen muotoili, on siinä, että tunnetyönteko on ”emotionaalinen lisämerkitys, jonka valtio, tai sen tunneregiimi, järjestelmällisesti uuttaa

jäseniltään”. Stuerttiimme palataksemme tunneregiimi saa hänet hymyilemään silloinkin, kun asiakas on töykeä. Tunneyönteko on ponnistus, jonka hymyileminen vaatii, vaikka syvällä sisimmässään hän tahtoisikin huutaa asiakkaalle. Toisin sanoen tunneyönteko on ponnistus, jota tarvitaan tunneregiimin sisällä pysyttelemiseen. Tunneyöntekoa on olemassa, koska tunneregiimit vaikuttavat ylhäältä alas, jonkinlainen korkeampi auktoriteetti määrää noudattamaan niitä. Usein auktoriteettina on valtio mutta joskus myös uskonnot, filosofiset uskomukset tai moraalikoodit, joihin meidät on kasvatettu.

Koska tunneyönteko voi olla fyysisesti ja mentaalisesti uuvuttavaa, uskollisuus tunneregiimille on vaikeaa. Ihmisten täytyy päästä jonnekin, missä he voivat päästää tunteensa ulos. Niitä kuvaamaan William Reddy kehitti termin *tunneturvapaikat*. Hotellin baari, jossa stuertti käy purkautumassa kollegoilleen ensimmäisen luokan karkeasta miehestä, saattaa olla yksi tällainen turvapaikka. Nämä turvapaikat voivat toimia vallankumouksen moottoreina, etenkin kun tukahdutetuista tuntemuksista tulee tunneregiimin muutoksen polttoainetta.

Tapa, jolla ilmaiseimme tunteitamme, ei kuitenkaan aina tule yläpuolelta. Joskus se kumpuaa kansasta ja kulttuurista. Tunteiden historioitsijat tuntevat nämä alhaalta ylös toimivat tunnesäännöt *tunneyhteisöinä*: ajatuksen esitti ensimmäisenä historioitsija Barbara Rosenwein¹¹. Se viittaa jaetun tuntemuksen virtauksiin, jotka sitovat yhteisön yhteen. Jos olet koskaan käynyt sukulaistesi luona ja sinusta on tuntunut, ettei tunti lopu koskaan, tiedät, mitä tarkoitan. Tavat, joilla he ilmaisevat itseään, saattavat olla varsin erilaisia kuin ne, joihin olet tottunut. Minun perheeni esimerkiksi on

varsin vallaton. Me – mukaan luettuna äitini – pidämme karkeista vitseistä, höpsöistä tarinoista, toistemme kiusoitte-
lusta ja, koska olemme enimmäkseen akateeminen perhe,
erittäin korkealentoisen keskustelun käymisestä mahdolli-
simman matalasti. En voisi kuvitellakaan, että alistaisin vai-
moni perheen moiselle käytökselle. Syynä on, että kumpikin
perhe on muodostanut oman tunneyhteisönsä, omat käyt-
täytymis- ja ilmaisusääntönsä.

Sama tuntemus tulee, kun matkustaa muihin maihin. Itse
asiassa ei tarvitse edes matkustaa kovin kauas: Barnsleyssa
Englannissa olen ollut konserteissa, joissa yleisö pysytteli
esityksen aikana ilmeettömänä ja paikallaan. Mutta kun mu-
siikki päättyi, ihmiset muodostivat jonon, sillä he tahtoivat
mennä bändin luo, ostaa heille olutta ja kertoa heille, miten
loistavia he heidän mielestään olivat. Kaupungin nimen-
omainen tunneyhteisö on sellainen, jossa stoalainen mie-
huullisuus, sukupuolesta riippumatta, estää intohimoisen
ilmaisun, jota näkee konserteissa muualla, jopa vain muuta-
man lyhyen mailin päässä sijaitsevilla kaupungeissa.

Ihmiset voivat kuulua useampaan kuin yhteen tunne-
yhteisöön tai -regiimiin. Esimerkiksi stuerttimme suvaitsevuus
ammattinsa tunneregimiä kohtaan ei ulotu hänen jalkapallo-
fanitukseensa. Seistessään katsomossa muiden Manchester
United -fanien kanssa mies, joka töissä on lähes loputtoman
kärsivällinen, voi olla villi ja karkea vastustajajoukkueen kan-
nattajia kohtaan. Matsissa ollessaan hän elää tunneyhteisössä
ja on vapaa tunneregimistä, joka hallitsee hänen käyttäyty-
mistään töissä. Hän on vapaa ilmaisemaan tunteita niin kuin
tuo yhteisö sopivaksi näkee.

Tämä tuo meidät tämän kirjan toiseen keskeiseen puo-
leen. Koko historian ajan tietyt voimakkaat tunteet ovat

toimineet muutoksen liikevoimana. Monissa tilanteissa halu, vastenmielisyys, rakkaus, pelko ja joskus viha tuntuvat valtaavan koko kulttuurin ja saavat ihmiset tekemään asioita, jotka voivat muuttaa kaiken. Tutkin, miten nämä tunteet ja ihmisten muuttuvat käsitykset niistä ovat muovanneet maailmaa. Samassa yhteydessä näemme, miten ihmisten kokemus halusta, vastenmielisyydestä, rakkaudesta, pelosta ja vihasta oli menneisyydessä erilainen kuin tapamme kokea nämä tunteet tänään.

Seuraava on yleisluontoinen katsaus eri tapoihin, joilla ihmiset ovat aikojen saatossa tuntemuksensa ymmärtäneet, ja se kuvaa, miten tuntemukset ovat muuttaneet maailmaa tavoilla, jotka tuntuvat edelleen. Käsittelemme kaikkea muinaisista kreikkalaisista tekoälyyn, matkustamme Gambian rannikolta Japanin saarille, osmanien valtakunnan mahtiin, Yhdysvaltojen nousuun. Vilkaisemme jopa tulevaisuuteen.

Historia osoittaa meille, että tunteet ovat voimakkaita – ne ovat olleet rakentamassa maailmaa yhtä paljon kuin mikä tahansa teknologia, poliittinen liike tai ajattelija. Ne ovat laskeneet perustan uskonnoille, filosofiselle pohdinnalle sekä tiedon ja vaurauden tavoittelulle. Mutta ne voivat myös olla synkkä voima, joka pystyy repimään maailman rikki sodalla, ahneudella ja epäluottamuksella. Jokainen seuraavista luvuista keskittyy tiettyyn aikaan ja paikkaan, mutta yhdessä ne muodostavat narratiivin siitä, miten tunteet ovat muovanneet maailmaa, jossa nyt elämme, kaikessa monimutkaisuudessaan, ihmeellisyydessään ja moninaisuudessaan. Toivon, että loppuun päästyäsi olet samaa mieltä, etkä enää koskaan ajattele tunteita samoin kuin ennen.

KUINKA TUNTEET RAKENSIVAT MAAILMAN

Tunteiden maailmanhistoria kartoittaa ihmiskunnan vaiheita tunteiden näkökulmasta antiikin Kreikan ja suurten uskontojen synnystä alkaen. Tunteet eivät ole universaaleja vaan muuttuvat kulttuurista ja ajanjaksosta toiseen sekä ovat monimutkaisempia kuin saattaisimme ajatella.

Tunteet ovat olleet mukana kaikissa historian käännekohtissa, ja ne ovat muokanneet maailmaa aivan samalla tavalla kuin teknologia ja politiikka. Tunteet voivat myös olla synkkä voima, joka pysyy repimään maailman rikki sodalla, ahneudella ja epäluottamuksella. Muun muassa Rooman valtakunnan tuho, noitavainot, tieteellinen vallankumous ja maailmansodat voidaan ymmärtää paremmin, kun niitä tarkastellaan oman aikakautensa vallitsevien tunnetilojen näkökulmasta.

Tunteiden tutkija Richard Firth-Godbehere yhdistää tässä kirjassa psykologiaa, neurotiedettä, filosofiaa, taidehistoriaa ja uskontotiedettä. Kirja osoittaa, kuinka tunteiden ymmärrys ja kokeminen on muuttunut aikojen saatossa ja kuinka käsityksemme tunteista – ja tunteet sinänsä – ovat muovanneet meitä ja maailmaamme.

ISBN 978-952-376-084-4 / KL 90

www.bazarkustannus.fi

KANNEN SUUNNITTELU: TUOMO PARIKKA